

Alternatif Bir Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa Portresi Günseli GÜMÜŞEL*

Özet

19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi genel anlamıyla hem gelenekselliği hem de bazen fazlasıyla temkinli bir geçmişi geride bırakmayı ifade eder. Bu düalizmin en dikkat çekici tarafı II. Mahmud (1785-1839) Dönemi'nden itibaren eski ve yeninin Osmanlılara has şekliyle "birlikte" götürülmeye çalışılmasıydı. Bu çaba farklı bir açıdan enerji ve zaman kaybı algısı yaratıyor olsa da diğer yandan o zamanlarda yaşamış önemli kişilerin çabalarını güçlü bir farkındalık düzeyinde algılayışın yolunu açmaktadır. Yenilginin ve yenilenmenin kol kola yürüdüğü "imparatorluğun en uzun yüzyılı" her bakımdan geniş bir perspektiften yorumlanmaya ihtiyaç duyar. Bu geniş perspektif ise askeriye, bürokrasi ve bilimi temel alır.

Bu temellerin isminde birleştiği en önemli tarihi kişiliklerden birisi de Vidinli Tevfik Bey'dir. Farklı zaman dilimlerinde ve görevlerde "Vidinli Tevfik Paşa, General Hüseyin Tevfik, Tevfik Paşa, Müşir (Mareşal) Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa" isimleriyle anılan, Osmanlıların ünü dışarıya taşımış en önemli matematikçilerinden birisidir. Uluslararası matematik camiasında ilk İngilizce cebir kitabının yazarı olarak kabul görür. Aynı zamanda askerî ve sivil bürokratik görevler üstlenmiştir. Bu görevleri icra ederken takındığı dürüst ve işini ciddiye alır tavrı göreve gittiği yabancı devletlerin temsilcileri tarafından yaşamında ve ölümünden sonra takdir edilirken onun doğru bildiğini devletin yararına uygulaması her zaman takdir görmediği gibi uzun vadede de görevinden azline giden sürecin yolunu açmıştır.

Çalışmamızda eldeki pek az kaynakla adeta birbirini tekrarlayan bir görünümde olan Matematik ve Tarih çalışmalarından farklı olarak Vidinli Tevfik Paşa'nın kişiliği, anılarda bıraktığı izler ve yararlılıkları birincil ve ikincil kaynaklar irdelenerek incelenecektir. Bir psikolojik analiz amacı gütmeyen çalışmamızda Vidinli Tevfik'in yurt içinde ve yurt dışında yarattığı etki ve çizdiği imajla birlikte onun kişiliğinde dönemin Osmanlı bilim ve devlet adamlarının modernleşme çabalarının anlaşılmasına çalışılacaktır. Böylece alanda çalışmaya hazırlanan araştırmacılar için gerçekçi bir portre oluşturulması ve gelecek çalışmaların yorumlayış temellerine fayda sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Matematik Tarihi, Osmanlılarda Matematik, Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa, Linear Algebra.

An Alternative Portrait of Vidinli Hüseyin Tevfik Pasha

Abstract

The expression of 19th century Ottoman modernization in its broadest sense refers to leaving behind both a tradition and sometimes an overly cautious past. The most striking aspect of this duality is in the

*Öğr. Gör. Dr., Atılım Üniversitesi, gunseli.gumusel@atilim.edu.tr

ORCID : <https://orcid.org/0000-0001-8068-4294>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Gümüşel, G. (2023). Alternatif bir Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa portresi. *Küllüye*, [Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı Özel Sayısı]. 619-633.

<https://doi.org/10.48139/aybukulluye.1361116>

Makale Bilgisi / Article Information:

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
15 Eylül 2023	24 Ekim 2023	Biyografi	619-633
15 September 2023	24 October 2023	Biography	

beginning from the time of Mahmud II (1785-1839) as the old and the new were tried to be taken "together" in a way unique to the Ottomans. Although this effort creates a perception of waste of energy and time from a different perspective, it also paves the way for a strong awareness of the efforts of important people. The "longest century of the empire", in which defeat and renewal went hand in hand, needs to be interpreted from a broad perspective in all respects. This broad perspective is based on the military, bureaucracy and science.

Tevfik Bey is one of the most important historical personalities in which these foundations are united in his name. This historical name, which is also known by the names of "Vidinli Tevfik Pasha, General Hüseyin Tevfik, Tevfik Pasha, Vidinli Hüseyin Tevfik Pasha" in different time periods, is the most important mathematician whose reputation has spread abroad. He is recognized by the international mathematical community as the author of the first English Algebra book. He also held military and civil bureaucratic duties. While performing them, his honest and serious attitude was appreciated by the representatives of the foreign states he took office in his life and after his death; his application of what he thinks is right for the benefit of the state is not always appreciated, and in the long run, the process leading to his dismissal has created a domino effect.

In our study, the personality of Pasha, the traces he left in the memories will be examined by primary and secondary sources, unlike the Mathematics or History studies, which seem to repeat each other. In our study, which is not a psychological analysis, it will be tried to understand the modernization efforts of the Ottoman scientists and statesmen of the period in the personality of Vidinli Tevfik, together with the influence and image he created at home and abroad. Thus, it is aimed to create a realistic portrait for researchers working in the field or preparing to work and to benefit the interpretation bases of future studies.

Keywords: History of Mathematics, Mathematics in the Ottoman Empire, Vidinli Hüseyin Tevfik Pasha, Linear Algebra.

Extended Abstract

The last century of the Ottoman Empire includes trying to both maintain the traditional and adapt to the new. The military, bureaucrat and instructor class of this period, where there was a clear duality, tried to adapt to the conditions. This adaptation effort makes them more successful and expert. Hüseyin Tevfik Pasha is one of the intellectuals who made efforts in this direction. He is recognized by the international mathematical community as the author of the first English Algebra book. He also held military and civil bureaucratic duties.

Hüseyin Tevfik Pasha was born in Vidin, Bulgaria. Although information about his family is limited, it is estimated that his interest in mathematics was given to him by his father. Hüseyin Tevfik completed his primary education in his birthplace, in accordance with educational traditions. Later, in the secondary school he entered, he took grammar, writing, basic arithmetic and geometry lessons. Hüseyin Tevfik, who came to Istanbul to continue his education, was initially interested in painting, but later studied mathematics. Realizing his student's special talent in mathematics, his teacher gave him private lessons and sometimes had him attend his classes as a co-teacher and even substitute him for the lesson. Hüseyin Tevfik was promoted to lieutenant in 1859, and graduated from school with the rank of staff captain in 1860. He also developed his teaching experience. He taught Mathematics, Algebra, Higher/Advanced Algebra, Physics, Astronomy, Mechanics, Analytic Geometry, Differential and Integral Calculus. Hüseyin Tevfik was assigned by Hüseyin Avni Pasha as a military attaché in Paris between 1868 and 1870, where he improved his mathematical knowledge considerably. The purpose of sending Hüseyin Tevfik to

France was to conduct research on ballistics and rifle manufacturing. During this duty, Hüseyin Tevfik listened to mathematics again and again from the most famous teachers of that period at the university and the College de France. Hüseyin Tevfik gained very important gains in both bureaucratic, military, scientific and literary aspects during his short experience in France. After his duty in France, The Ottoman Empire, which made serious efforts to modernize the army made an arms purchase agreement in 1872 with the American Providence Tool Company and sent Vidinli Hüseyin Tevfik Pasha and his team to America to supervise the production and purchasing processes of the weapons. In this role, Hüseyin Tevfik meticulously protected the interests of the state and was in communication with the factory managers of the arms manufacturers. American officials saw Hüseyin Tevfik as a member of a small Turkish group that was urban, cultured, polite and quite cosmopolitan. According to them, Hüseyin Tevfik lived as a scientist rather than an authorized arms purchasing inspector. It is known that during his seven-year stay in the United States, he spent most of his time on the linear algebra work he was writing. In the first half of Hüseyin Tevfik Pasha's American mission, he seemed to focus more on his own mathematical research than on weapons inspection. The work in question is Linear Algebra, published in 1882, written in English by Vidinli, which makes him such an important and well-known mathematician today.

In this study, Tevfik Pasha's personality, his place in memories and his successful works were examined by using primary and secondary sources. It does not aim to be a psychological analysis, it is tried to understand the influence and image of Hüseyin Tevfik and the modernization efforts of the Ottoman scientists and statesmen of the period in his personality. Thus, it is aimed to create a realistic portrait for researchers preparing to work in the field and to benefit the interpretation bases of future studies.

Giriş

Tevfik Efendi 1832 yılının Ağustos ayında o zamanlar Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan ve Tuna sahilinde yer alan, bugünkü Bulgaristan'ın Vidin şehrinde doğdu (1/574, BOA). Hüseyin Tevfik'in ailesi hakkındaki kısıtlı bilgiyi aktaran yine Osmanlıların son dönem önemli matematikçilerinden Salih Zeki Bey'dir. "Vidinli Tevfik Paşa Merhum" başlıklı ve 1924 tarihli yazıya göre:

"Tevfik meşâhîr-i riyâziyyûn-ı 'Osmâniye'dendir; târîh-i hicretin 1248 senesinde Tuna sâhilinde Vidin şehrinde tevellüd eylemiştir. Tevfik Paşa, Vidin'de İmâmzâdeler nâmıyla ma'rûf asilzâde bir ailenin müdür-i umûrî ve muhassılı Hasan Tahsîn Efendi'nin oğludur; paşanın ibtidâî tahsili Vidin'dedir. Burada o zamanlar 'âdet olduğu üzere mekâtib-i ibtidâiye tahsilini ikmâl itdikden sonra Rüşdiye tahsiline ibtidâr eylemiş ve sarf ve nahv, kitâbet dersleriyle hesâb ve hendesenin mukaddimâtını öğrenmiştir ve nihâyet 15-16 yaşlarında Dersa'âdet'de

bulunan teyzesinin nezdine gelmek üzere Vidin'den müfâratat eylemiştir.” (Salih Zeki, “Vidinli Tefvik Paşa Merhum”, Muallimler Mecmuası, Sayı 22, 1924, s. 677)

Tahsildar Hasan Tahsin Efendi'nin Oğlu: Hüseyin Tefvik

Vidinli namıyla anılan Hüseyin Tefvik Efendi'nin babası, paşanın çalışma alanlarının erken temellerine katkıda bulunduğu düşünülen Hasan Tahsin Efendi'dir. Kendisi “İmamzadeler” olarak anılan ünlü bir ailenin vekilharcıydı yani para işlerini yönetiyordu.

Annesi Hüseyin Tefvik'in Eyüp'te bulunan kabrinin mezar taşından da doğrulanabileceği üzere Şerife Emine Hanım'dır. Kardeşleri ya da diğer akrabaları hakkında güvenilir kaynaklardan doğrulanabilecek herhangi bir bilgi yoktur.

Hüseyin Tefvik, eğitim geleneklerine uygun şekilde ilköğrenimini doğduğu yerde tamamlamıştır. Daha sonra girdiği rüştiyede ise dilbilgisi, yazı, temel aritmetik ve geometri dersleri ile tanışmıştır. 15-16 yaşlarında ise eğitimine devam etmek üzere İstanbul'da yaşayan teyzesi Hatice Hanım'ın yanına gelmiştir. Osmanlı başkentine gelişi Hüseyin Tefvik'te bambaşka bir merak uyandırmıştır: resim yapmak. Resim yapmakla ilgili nerede eğitim alabileceğini araştıran Tefvik, Hasköy'deki Mühendishane-i Berrî-i Hümayuna kaydolmuştur, ama işler düşündüğü gibi gitmemiştir:

“Bu resim dersi vaktiyle Avrupa'ya gönderilmiş olan Hüsni Yusuf Efendi tarafından viriliyordu ki hâlâ bu Hüsni Yusuf Efendi'nin çire desti olan bir kıt'a resmi mektebinin kütübhanesinde mahfuzdur. Hüsni Yusuf Efendi'nin yanında on on beş kişi varmış; paşa da bunların yanlarına sokulmuş ve derse devâma başlamıştır. Birkaç ders sonra mu'allim efendinin “Menâzır” dersinde “Nokta-i basardan çıkan hatt-ı şî'â'nın bir cismin muhûemâs itmek üzere devranından hâsıl olan mahrûtun bir müstevi-i şeffâf ile kat'ından hâsıl olan mıkta' bu cismin menâzırını ta'bir olunur' deyince paşa bunun ne demek olduğunu düşünmüş ve çünkü içinde “hatt-ı şî'â, müstevi-i şeffâf..” gibi tabîrât-ı fenniyeyi lâyıkiyle idrâk idemediğinden dersden bir şey' anlayamamış ve birkaç ders daha devâm itdikden sonra mu'allimine derdini açmıştır. Hatta Yusuf Efendi gayet melihü'l-vech bir zât olduğu gibi fevka'l-âde hulûk bir mu'allim olduğundan sâhib-i tercemeyi dinledikten sonra “siz Oklids'in Kitâbü'l-Usulü'nü okudunuz mı? diye sormuş ve paşa “hayır” cevâbını virince kendisinin o zamanlar Mekteb-i Harbiye Nâzırını Emin Paşa'nın delâletiyle Macka'da açılmış olan Mekteb-i İ'dâdi'ye devâm eylesini ve ba'de dersine gelmesini tavsiye eylemiştir...” (Salih Zeki, 1924, s. 678)

İlgili resim dersleri Avrupa'da eğitim almış Hüsni Yusuf Bey tarafından veriliyordu. Bir gün on beş kişinin katılımıyla gerçekleşen derslerin birisi sırasında

öğretmen perspektiften bahsetmeye başlamıştır. Hüseyin Tevfik durup tanımda geçen kavramların ne olduğu hakkında düşünmeye çalışmıştır ancak anlatılanı anlayamamıştır. Takip eden birkaç dersin de aynı şekilde geçmesiyle sıkıntısını öğretmeni ile paylaşmaya karar vermiştir. Teknik terimleri anlayamamaktadır ve bu yüzden dersi takip edememektedir. Öğretmeni ise durumunu açıkça arz eden öğrencisine “*siz Öklidus’un Usul Kitabı’nı okudunuz mu?*” sorusunu yöneltmiştir. Aldığı olumsuz yanıt üzerine de ona Harbiye Mektebi Nazırı Emin Paşa’nın katkısıyla kurulan Maçka’daki liseye devam etmesini tavsiye etmiştir. Hiç kuşkusuz bu iyi niyetli tavsiye Vidinli Hüseyin Tevfik’i önemli bir asker, bürokrat ve cebrin Osmanlı babası yapan yolun ilk kilometre taşını oluşturmuştur. Ancak Hüseyin Tevfik bu adımı atarken sadece resim dersleri veren bir sınıfa, bu kez idadide devam etmek niyetindedir. Burada kendisine yapılan bir ikaz ise daha sonra yakın çevresine bizzat aktardığı üzere hem kendisi hem de Osmanlı bilim dünyası ve askerî bürokrasisi için çok şeyi değiştirecektir.

Cambridgeli Tahir Bey’in En İyi Öğrencisi Muavin Öğretmen Hüseyin Tevfik’in Darülfünun Hocalığına Çıkan Yolu

Resim sınıfına devam etmekte olan Hüseyin Tevfik bir dâhiliye subayının dikkatini çeker: “*Oğlum, sen böyle yalnız resim sınıfına mı devâm ideceksin; yoksa diğer şeylerden de okuyacak büyük adam mı olacaksın?*” (Salih Zeki, 1924, s. 678.) Bu ikaz Hüseyin Tevfik’i sarsmıştır. Ressam olma hayallerine son veren Hüseyin Tevfik idadinin birinci sınıfına kaydolmuş ve onu bilinen “Vidinli Tevfik Paşa” yapacak yola girmiştir. Arkadaşı Salih Zeki Bey ile yaptığı bir sohbette Hüseyin Tevfik, bu uyarıyı yapan subayı rahmetle anmaktan da geri durmamıştır: “*Eğer bu adam beni ikâz itmemiş olsaydı ben de Ressâm Nuri Paşa gibi bomboş bir adam olub kalacaktım.*” (Salih Zeki, 1924, s. 678)

Maçka’daki idadiyi bitiren Hüseyin Tevfik’in bir sonraki eğitim durağı matematik öğrenmek için çok çaba sarf ettiği Mekteb-i Harbiye olmuştur. Bu okulda onun kaderini şekillendirecek kişi ise Cambridge Üniversitesi mezunu Matematik öğretmeni Tahir Paşa olacaktır (Çeçen, 1999, s. 14-15). Öğrencisinin özel yeteneğini fark eden öğretmeni ona özel dersler vermiş ve bazı zamanlar kendi derslerine yardımcı öğretmen olarak katılmasını hatta kendi yerine vekâleten derse girmesini sağlamıştır.

Hüseyin Tevfik ise yolunu çizen öğretmenine her zaman minnettar kalacaktır: “*Paşa merhumun kendi lisanından birçok def’a her ne bilir ise Tâhir Paşa’nın himmet ve delâleti sâyesinde öğrenmiş olduğu işidilmiştir.*” (Salih Zeki, 1924, s. 679)

Muavin ve vekil öğretmenlik deneyimini ilerleten Hüseyin Tevfik 1859’da teğmenliğe yükselmiş, 1860 yılında ise kurmay yüzbaşı rütbesiyle okuldan mezun olmuştur. Gerçek öğretmenlik yılları başlamıştır. 1860’lı yıllar boyunca rüştiyede, idadide, Harbiye’de ve Darülfünun’da Matematik, Cebir, Yüksek/İleri Cebir, Fizik,

Astronomi, Mekanik, Analitik Geometri, Diferansiyel ve İntegral Hesap dersleri vermiştir. Günümüzde İleri Matematik ve onun uygulama alanları olan Astronomi ve Fizik'in Türk-İslam dünyası açısından "saadet devrinde" olması (Göker, 1981, s. 26-30) özellikle Vidinli Hüseyin Tevfik gibi alana ilerleme ve canlılık kazandırmış matematikçiler sayesinde.

Bu dönemde öğretmeni Tahir Paşa ile birlikte Cebir çalışmalarını sürdüren Hüseyin Tevfik, onun Avrupa tarzında yazdığı bir cebir kitabına ilaveler yapmış ve öğretmenine duyduğu saygıyı bu kitabın önsözünde dile getirmiştir.

Yine kariyerinin bu dönemine dâhil edilebilecek 1867-1869 yılları ise Hüseyin Tevfik'in bilimsel çalışmaları için bir dönüm noktası olmuştur. Mekteb-i Harbiye'nin yanı sıra Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye'nin (Darüşşafaka) Beyazıt'taki binasında da ders veren Hüseyin Tevfik, kendisi gibi Harbiye kökenli öğretmenlerden oluşan bir cemiyet önderliğinde bir dergi çıkarmaya karar vermiştir. Böylece onun yönetiminde ve onun katkılarıyla matematiksel bilimlerdeki ilk Türkçe dergi *Mebahis-i İlmiye* yayın hayatına başlamıştır. Derginin ilk sayısında açıklandığı üzere yayının amacı, ülkenin kalkınması için gerekli olan bilgi ve beceriyi geliştirmek; istenilen bilgi ve becerinin ana kaynağı olan matematiksel bilimleri öğretmek idi. Yazıların büyük kısmını bizzat kaleme alan Hüseyin Tevfik, yabancı yazarların güncel çalışmalarını tercüme edip yayınlamaya da önemli bir vakit ayırmıştır. *Mebahis-i İlmiye* yıllarını besleyen asıl tecrübe Hüseyin Tevfik'in Fransa yılları olacaktır. Fransa'da yayınlanan Matematik dergilerini ve kitaplarını inceleyen Hüseyin Tevfik bunlardan bazılarını İstanbul'a getirecektir ve bunları çitayı gittikçe yükselttiği çalışmalarında ve derslerinde kullanacaktır. Ancak ne yazık ki bu önemli derginin yayın hayatı Hüseyin Tevfik'in kişisel gayretlerinin yetersiz kalması, ekip çalışması eksikliği, dağıtım aksaklıkları ve dergi okuma kültürünün yerleşmemesi gibi sebeplerle iki yıl gibi kısa bir sürede sona erecekti (Günergun, 2007, s. 42).

Hüseyin Tevfik Fransa'da

Hüseyin Tevfik Serasker Hüseyin Avni Paşa (1819-1876) tarafından 1868-1870 yılları arasında matematik bilgisini bir hayli ilerleteceği (Schubring, 2007, s. 43-54) Paris'te askerî ateşe olarak görevlendirilmiştir:

"Sana Vidinli, hiçbir işi olmayan bir me'mûriyet vireceğim; Paris'e gidecek, orada balistik ile teveffuk i'mâlâtı üzerine tedkikâtda bulunacaksın; çünkü ordumuzun yeni eslihaya ihtiyâcı vardır..." (Salih Zeki, 1924, s. 681)

Hüseyin Tevfik'in Fransa'ya gönderilmesinin amacı balistik ve tüfek imalatı üzerine araştırma yaptırmaktı. Osmanlı ordusunun yeni silah ihtiyacının giderilmesi konusunda Hüseyin Avni Paşa, Hüseyin Tevfik'e fazlasıyla güveniyordu. Hüseyin Tevfik'in Osmanlı elçiliği aracılığıyla ülkedeki silah fabrikalarından birine devam ettiği kayıtlarda sabittir ancak eylemleri bununla sınırlı kalmamıştır. Hüseyin

Tevfik okuduğu ve okuttuğu matematiği üniversitede ve *College de France*'de o devrin en ünlü hocalarından tekrar tekrar dinlemiştir.

Hüseyin Tevfik'in Fransız matematik dünyası ile ilk teması bu değildir. 1853'te Fransa'da yayınlanan süreli bir dergi olan *Nouvelles Annales de Mathematiques*'in 12. sayısına üç tane soru çözümü göndermiştir. Daha sonra 1868'de Osmanlı Türkiyesi'nde tercümesi yayınlanacak olan bu soru çözümleri sıradan işlemler değildir (Kökçü, 2013, s. 96-107), Osmanlı matematiğinde *arctanx*'in türevi ve seriye açılımının da ilk kez onun tarafından yayımlanmasıdır (889-17, BOA).

Ünlü matematikçinin Fransa ile son teması ise 1887 yılında Fransa Matematik Cemiyeti'ne üyeliği olacaktır.

Paris günleri Hüseyin Tevfik'in kültür hayatını ve entelektüel arka planını da fazlasıyla etkileyecektir. O yalnızca matematiğe değil okumaya ve felsefeye de derin bir ilgi beslemekteydi. Kütüphanesinde Fransız düşünür Voltaire'in (1694-1778) kitapları bulunan Hüseyin Tevfik, bu eserleri Hüseyin Rahmi Gürpınar'a (1864-1944) armağan etmiş ancak bu değerli külliyat çıkan bir yangında yok olmuştur. Sadece Hüseyin Tevfik değil dönemin Osmanlı aydınları da Fransız yazardan etkilenmiştir ancak Vidinli'nin *Mebahis-i İlmiye*'de yayımlanmış *Mahsusat ve Gayr-i Mahsusat* makalesindeki Voltaire etkisi varsayımların ötesinde somut bir şekilde kendisini belli etmiştir (Polat, 2019, s. 16-46).

Hüseyin Tevfik kısa Fransa deneyiminde hem bürokratik, hem askerî ve hem bilimsel hem de edebî açıdan çok önemli kazanımlar edinmiştir.

Amerika Yılları

Ordunun modernizasyonu konusunda ciddi çabalara girişen Osmanlı Devleti, 1871 yılından itibaren elindeki silahları yoğun şekilde elden çıkarmaya çalışan Amerikan Providence Tool Company ile 1872 yılında bir silah alım anlaşması yapmış ve silahların üretimiyle satın alma süreçlerini denetlemek üzere Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa (ya da Amerikalıların tabiriyle General Hussein'i) ve ekibini Amerika'ya göndermiştir (131-83, BOA). Amerika görevlendirilmesi, alınacak silahlar için gönderildiği birinci gidiş (1872) ve Washington'da Orta Elçi olarak görevlendirildiği ikinci gidiş (1883) olarak ayrı ayrı da incelenebilir.

Üzerinde Sultan Abdülaziz (1861-1876) tuğralı olanlarına az da olsa rastlayabilen bu modern tüfeklerden toplamda altı yüz bin adet alınması planlanmıştır. Ünlü Drama Köprüsü şiiirinde ve türküsünde de kısaca "Martini" olarak adlandırılan bu tüfekler, *Martini-Henry/Peabody Martini* ve *Winchester*'di. Hüseyin Tevfik'in Fransa yıllarında modern silahlarla ilgilenmesi ve İngilizce bilmesi bu göreve atanmasında etkili olmuş olmalıdır.

Hüseyin Tevfik bu görevinde devletin çıkarlarını titiz bir şekilde korumuş ve silah üreticisi fabrika müdürleriyle iletişim içinde olmuştur. Bu yakın iletişimde

amaç, üreticiler tarafından silahlara gereken önemin verilip verilmediğini kontrol etmektir (Polat, 2019, s. 24-25).

Amerikalı yetkililer de “General Hüseyin” diye hitap ettikleri ve önemli bir şahsiyet olarak niteledikleri Vidinli’yi şehirli, kültürlü, kibar ve oldukça kozmopolit küçük bir Türk grubunun üyesi olarak görmüşlerdir. Onlara göre Hüseyin Tevfik yetkili bir silah alım denetçisinden çok bilim adamı kimliğiyle yaşıyordu. Onun, Amerika Birleşik Devletleri’nde kaldığı yedi yıllık sürede zamanının çoğunu yazmakta olduğu lineer cebir çalışmasına harcadığını ve üst sınıf Amerikalıların sosyal hayatından zevk almaya baktığını not düşmüşlerdir. Ayrıca Hüseyin Tevfik’in diğer Türk müfettişler gibi “*asi personeli hizada tutmak için ağır, eli sopalı vahşi bir çavuş*” olmadığını, dahası onun bu tarzı küçümsediğinin hissedildiğini aktarmışlardır. Son olarak Hüseyin Tevfik’in ikinci Amerika görevine atanmasını onun ilk Amerika görevi deneyimini oldukça başarılı şekilde atlatmasına bağlamışlardır (Achtermeler, 1979, s. 12-21).

Hüseyin Tevfik Amerika görevinden döndükten bir yıl sonra, 1887’de Los Angeles Daily Herald gazetesinde çıkan 15 Ekim tarihli haber, ona dair yapılan ilginç bir değerlendirmeyi içermesi bakımından önemlidir. Habere göre, Hüseyin Tevfik “*üzerinde konuşmaya değmez Türk*” imajı dışında bir kişidir. Ayrıca fıkra anlatmayı sever (*A Pious Turk*, Los Angeles Daily Herald, 1887).

Hüseyin Tevfik Paşa’nın Alâmet-i Farikası: *Linear Algebra* (1882)

Hüseyin Tevfik Paşa’nın Amerika görevinin ilk yarısında onunla birlikte çalışan Amerikalıların belirttiği üzere kendisi daha çok bilim adamı kimliği ile ön plana çıkıyordu ve silah denetçiliğinden çok kendi matematik araştırmasına odaklanmış gibiydi. Bahsedilen çalışma, bugün Vidinli’nin bu denli önemli ve bilinen bir Matematikçi olmasını sağlayan İngilizce olarak kaleme aldığı 1882 basım tarihli *Linear Algebra*’dır. Vidinli cebirsel analiz konulu eserinin önsözünde ünlü matematikçi, astronomi profesörü ve İrlanda Kraliyet gökbilimcisi William Hamilton’dan (1805-1865) saygıyla söz etmiştir (Günergun, 2007, s. 10).

Linear Algebra kitabı aslında iki kez yayınlanmıştır. İlki 1882’de; genişletilmiş baskısı ise 1892’de İstanbul’da yapılmıştır. Feza Günergun’un konuyla ilgili çalışmasında aktardığı üzere, ikinci baskı Prof Dr. Celal Şengör tarafından Almanya’da bir sahafta bulunup Kazım Çeçen’e verilmiştir. Böylece Çeçen de ünlü matematikçi hakkında sıklıkla başvuru olan 1988 tarihli *Hüseyin Tevfik Paşa ve Linear Algebra* çalışmasını 1882 ve 1892 baskısının tıpkıbasımlarını da ekleyerek bitirmiştir. Bu çalışma, Vidinli’nin kendisine verilen idari görevleri başarılı şekilde yürütmesinin yanı sıra bilimsel faaliyetleri de ihmal etmediğini ve onun Matematik sevgisini göstermesi bakımından ayrıca anlamlıdır. Buna ek olarak *Linear Algebra* Hüseyin Tevfik’i “*matematiğin en yeni alanlarında önemli çalışmalar yapan ve yayınlayan ilk Osmanlı bilim adamı*” mertebesine yükseltmiştir (Günergun, 2020, s. 449-457). Bir başka ünlü Osmanlı matematik

bilgini Salih Zeki de (1864-1921) bu nitelemenin haksız olmadığını anılarında vurgulamıştır. Buna göre Amerika’da ünlü yapıtını yazmaya başlayan Hüseyin Tevfik bir yerde tıkanmış ancak Amerika’ya ikinci gidişinde yaptığı gemi yolculuğu sırasında kamarasında çalışırken “*adeta Allah’tan gelen bir ilhamla*” sigara paketinin arkasına -ölümünden sonra eşyalarının arasından çıkmayacaktır- Argand sistemindeki (karmaşık sayıları düzlemde göstermek amacıyla Jean Robert Argand'ın (1768-1822) kurduğu dizge) problemin çözümünü adeta karalayivermiştir:

“Paşa argan usûli ba’de mücerrede tatbik ile bir çok zamân uğraşmış ve fakat muvaffak olamamışdır. Nihâyet bu def’a Amerika’ya giderken havanın fenâ olmasından kamarasında arka üzeri yatmakta ve yine kuşmari olan bu şey’e sırf zihin eylemekde iken adetâ kendine bir sûret-i tesviye ilhâm ve derhâl bunu cebinde bulunan bir tütün paketi üzerine tersim ve tahrîr eylemişdir.

Paşa bu tütün paketini vefatına kadar saklamış ve bir def’a da muharrer-i ‘acize göstermiş ise de vefâtında ma’a’t-te’essüf evrâkı meyânında bulunamamışdır.” (Süleyman Sudi, 1924, s. 893)

Amerika’dan döndükten sonra kısa bir süre Almanya’da bulunan ve kendisi hakkında verilen bir jurnal üzerine geri çağırılıp bu kez Roma’ya elçi tayin olunan Hüseyin Tevfik bu görevinin dönüşünde istifasını vermiştir. Daha sonra sırasıyla Ticaret ve Nafia Nezaretine, Askerî Teftiş Komisyonu üyeliğine, Divan-ı Muhasebat Başkanlığına ve tekrar Maliye Nezaretine tayin olunan Vidinli (825-66461, BOA) bu sırada 1892’de mareşal rütbesini de almıştır. Son görev yeri 1896’da ayrıldığı Maliye Nezareti’nden sonra göreve iade edildiği Askerî Teftiş Komisyonu üyeliği olmuştur. Kızının ölümüyle de bir hayli yıpranmış olduğu anılarda yer tutan Paşa, sonunda hastalanarak 1901 yılında İstanbul’da vefat etmiştir.

Vefat haberi hem İstanbul’da hem de Amerika’da basında yer tutmuştur.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyılına her alanda modernleşmeyi hedefleyen askerî ve bürokratik sınıf mensuplarının çabaları damgasını vurmuştur. Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa dönemin her iki sınıfından olan bir matematikçiydi. Hüseyin Tevfik uluslararası çevrelerde ilk İngilizce cebir kitabının yazarı olarak kabul edilmektedir.

Çok yönlü kariyerine öğretmenlik mesleğiyle başlayan Hüseyin Tevfik bu alandaki deneyimlerini olgunlaştırmış, dönemin yükseköğretim kurumlarında da başta İleri Cebir ve Matematik olmak üzere çeşitli alanlarda dersler vermiştir. Matematik alanındaki ilk Türkçe dergi de onun katkılarıyla yayın hayatına başlamıştır. Tercüme faaliyetleri de Hüseyin Tevfik’in alanına yaptığı önemli

katkılarıdır. Diğer taraftan Hüseyin Tevfik devlet tarafından Avrupa'ya ve Amerika'ya gönderilmiştir. Görevi balistik ve tüfek imalatı üzerine araştırma yapmak; ilgili askerî mühimmatın üretim aşamasında gözlemlerde bulunarak gereken sayıda silahın satın almasını en uygun koşullarda gerçekleştirmektir. Hüseyin Tevfik bu görevleri titizlikle yerine getirirken aynı zamanda üniversiteye de devam ederek bilimsel çalışmalarını kesintisiz sürdürmüştür. Görüldüğü üzere Hüseyin Tevfik Paşa hem devlet tarafından ona verilen sorumlulukları yerine getirmiş, hem de matematik dünyasına kazandırdıklarıyla bilim safında da Osmanlıları başarıyla temsil etmiştir.

Yapılan çalışma kapsamlı bir psikolojik tahlil ya da biyografi denemesi olma iddiası taşımamaktadır. Ancak mümkün olduğunca boşluksuz bir panoramada önemli bir tarihî şahsiyetin portresi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, DH. SAİDd, 1/574, *Tevfik Paşa, 1248 Vodine Doğumlu, Vidinli Hasan Tahsin Efendi'nin Oğlu*, H-29-12-1248.

BOA, M.B. İ, 131-83, *Amerikan Sefareti'nin Orta Elçiliğe Dönüştürülerek Ferikandan Vidinli Tevfik Paşa'nın Elçilik Görevine Getirilmesi ve Aynı Zamanda Adı Geçen Paşanın Tüfenkler İşine Bakması*, H-29-12-1305.

BOA, İ. DH, 825-66461, *Maliye Nazırı Tevfik Paşa'ya İkinci Rütbeden Nişanı Osmanî İhsanı*, H-06-04-1298.

BOA, MF. MKT, 889-17, *Vidinli Tevfik Paşa Merhumun Terekesinde Çıkan Riyaziyata Ait "Novel Annal De Matematik" isimli Külliyyatın Darülfünun Kütüphanesine Cuzi Bir Bedelle Hediye Edilmesi*, H-17-08-1323.

Sürelî Yayınlar

Los Angeles Daily Herald, *A Pious Turk*, Sayı 29, Numara 13, 15.10.1887.

Makaleler

Achtermeler, W.O. (1979), Connection: The Saga of the Peabody-Martini Rifle, *Man At Arms Magazine*, 2 (1), 12-21.

Göker, L. (1981), Cebirin Tarihi Gelişmesi ve Bu Gelişme İçinde Türk-İslam Dünyası Matematikçilerinin Yeri, *Millî Kültür*, (Şubat), 26-30.

Günergun, F. (2007), Matematiksel Bilimlerde İlk Türkçe Dergi: Mebahis-i İlmiye (1867-69), *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, 8(2), 1-42.

Günergun, F. (2020), Yazık Oldu Vidinli'nin Emeklerine! Hüseyin Tevfik Paşa ve "Linear Algebra" (1988) Kitabının Yenibasımı Üzerine Düşünceler, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 21(2), 449-457.

Kökçü, A. (2013), Vidinli Tevfik Paşa Tarafından Mebahis-i İlmiye’de Yayımlanan Logx ve Arctanx Fonksiyonlarının Türevlerine ve Seriyeye Açılımlarına Dair Makale ve Değerlendirilmesi, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 15(1), 96-107.

Polat, A. (2019), Son Dönem Osmanlı Matematikçi-Bürokratı Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa’nın Hayatı, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, 20(1), 16-46.

Salih Zeki, (1924), Vidinli Tevfik Paşa Merhum, *Muallimler Mecmuası*, 22, 677.

Schubring, G. (2007), Hüseyin Tevfik Paşa: Lineer Cebirin Mucidi, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 8(2), 43-54.

Süleyman Sudi, (1924), Vidinli Tevfik Paşa ve Cebr-i Hattı, *Muallimler Mecmuası*, 24, 893.

Çevrimiçi Kaynaklar

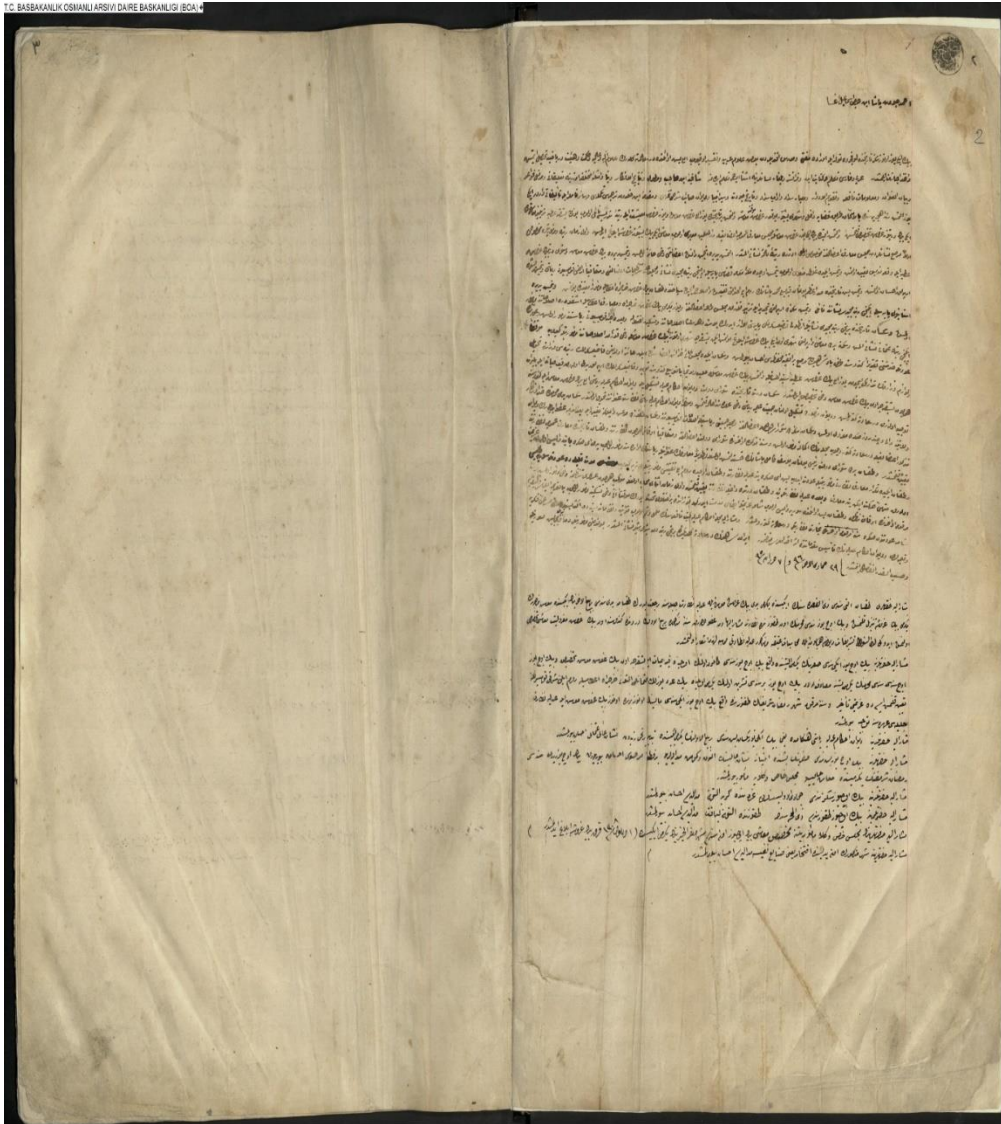
Çeçen, K. “Hüseyin Tevfik Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, 19, 14-15.

islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-tevfik-pasa

Erişim: 23.10.2023.

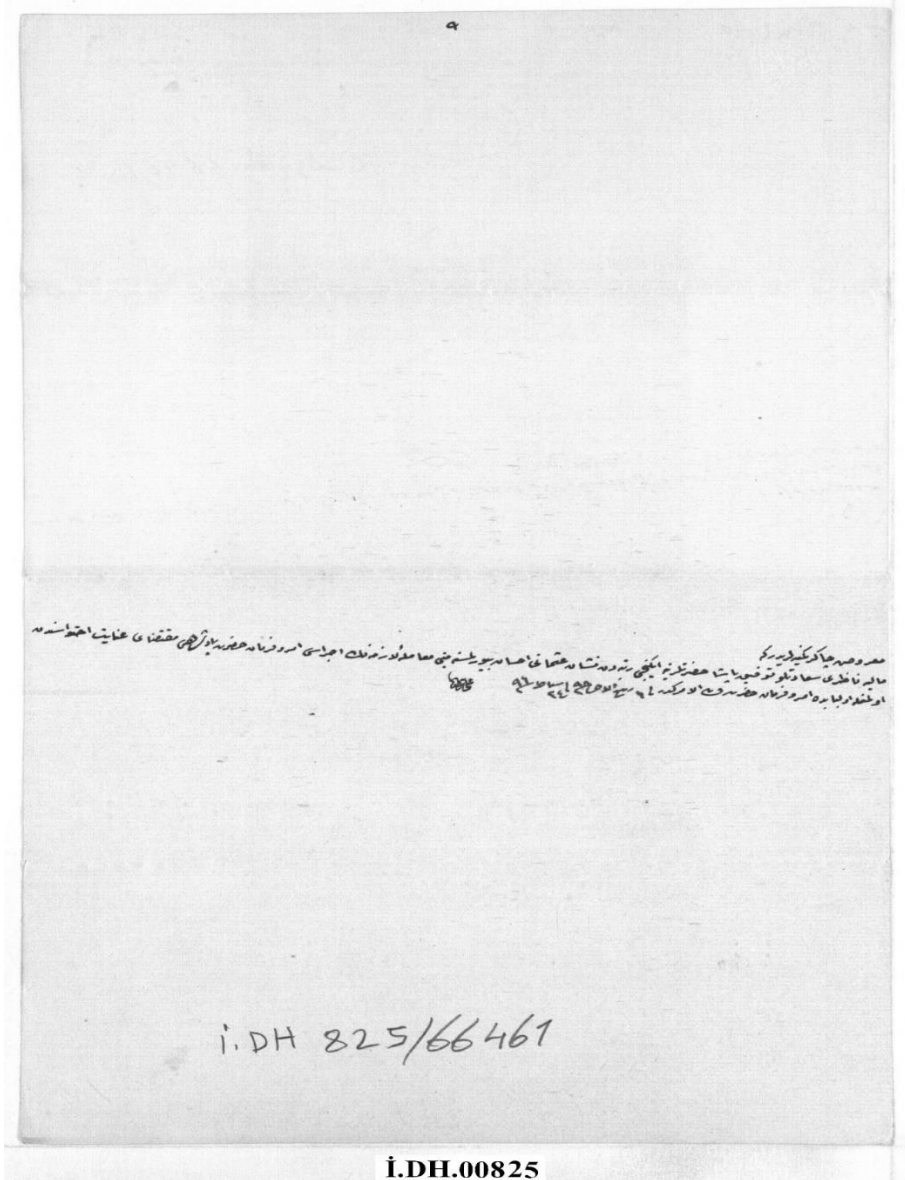
EKLER

Ek 1: BOA 1-574, Tevfik Paşa, 1248 Vodine Doğumlu, Vidinli Hasan Tahsin Efendi’nin Oğlu, H-29-12-1248.

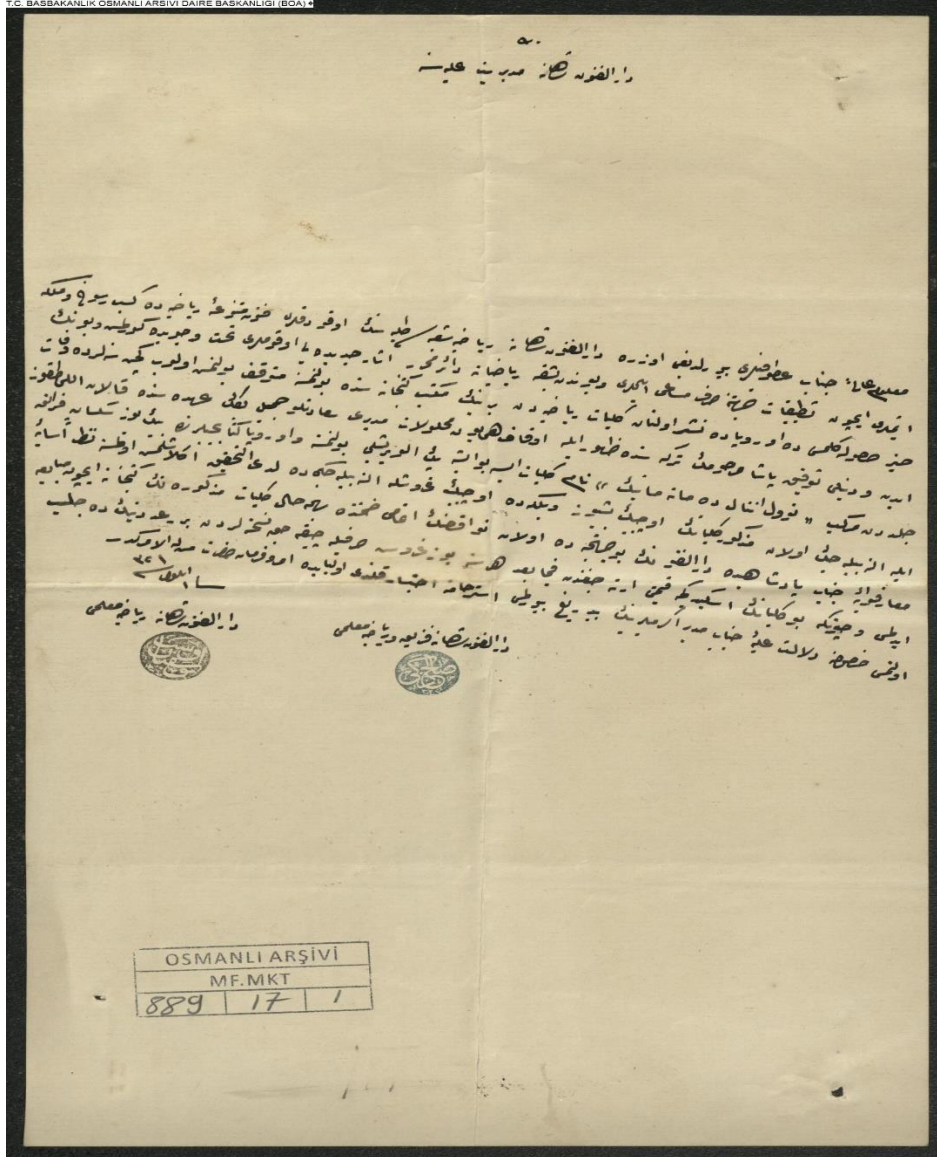
DH.SAID.0001

Ek 2: BOA, İ. DH, Maliye Nazırı Tevfik Paşa'ya İkinci Rütbeden Nişan-ı Osmani İhsanı, 825-66461, H- 06.04.1298.

İ.DH.00825

Ek 3: BOA, MF.MKT 889-17, Vidinli Tevfik Paşa Merhumun Terekesinde Çıkan Riyaziyata Ait “Novel Annal De Matematik” isimli Külliyyatın Darülfünun Kütübhanesine Cuzi Bir Bedelle Hediye Edilmesi, H- 17.08.1323.

Ek 4: Los Angeles Daily Herald, *A Pious Turk*, Sayı 29, Numara 13, 15.10.1887

A Case in Which Bigamy Proved an Incentive to Devotion.

General Hussein Tewfik, who until recently represented the sublime porte at Washington, was fond of telling a joke occasionally, and was not at all the traditional unspeakable Turk. Although a devout Moslem, this was a favorite story of his: "It is the belief of many Mohammedans that good luck will follow the man who goes to the mosque every morning before any one else arrives, and says his prayers thirty-six times consecutively. A very poor Turk, living a few blocks from the great mosque of St. Sophia, in Constantinople, concluded to try the experiment. He went to St. Sophia every morning for a week, but to his chagrin each time he found one certain man before him devoutly praying. He resolved to make a great effort and get up earlier than the other man. It did no good, for he always found the same Turk in the mosque when he arrived. In despair he said to the early-rising man one morning: "Friend, I am a very poor man, and have had bad luck for many years. I have tried to retrieve my future by coming to the mosque early, but I find you here before me, so my efforts are in vain. Pray tell me the secret of your early rising, and how you manage to arrive at the mosque before I do?"

The stranger asked in reply: "How many wives have you?"

The poor Turk answered that he had but one.

"Ah, that accounts for your inability to reach the mosque before I do," said the stranger, and added: "Now, you see, I have two wives, and they cause me to be always on time. When I get up in the morning one brings my slippers to me, while the other gets my water for my ablutions. One does this for me and the other that; so I find myself ready to go upon the streets in half the time it would take had I only one wife."

He dwelt upon the economy and beauty of having two wives to such a degree that the poor Turk concluded to go off and get another wife, and then try his luck again at the mosque. He got another wife, and the two made things so lively for him he was glad to get up a little after midnight and rush to the mosque, if only for peace. He found the stranger there as usual praying.

"You here at this hour?" he said.

The stranger looked at him, smiled, and said: "You have another wife, I presume?"

"Yes."

"I need hardly explain anything further to you then. The mosque is the only place of refuge open at this early hour."

The poor Turk saw the point, but it was too late.—[Chicago Times.]

An Imperial Diamond.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.